ئا. عەلی، م. ئەمیرف.

ئویلاب ئوینارعا

ئوینلار

(جیینتق)

تاتارستان ئۆلکه پییانیرلار بیوراسی قاراوندا باسیلدی.

تاتارستان دەولەت نەشرییاتی.

قازان، 1926 ییل.

جيينتق ئۇچنده:

	بيت
1 - نق ئويلا.	5
2 - ئارت بلەن ئوزش.	5
3 - بر ئاياق بلەن كۇرەش.	6
4 - موزيكنى نق تڭلا.	7
5 - بلمەسەڭ ئوزڭ يرلارسڭ.	8
6 - كام - سا - مول.	9
7 - تيز ئويلا.	9
8 - ياڭاچا مەچى هەم تچقان ئويننى.	10
9 - كوپ مەعنەلى سوزلەر.	11
10 - ئيگنزەك ئيچەكلەر.	13
11 - ئۇچ سوز.	15
12 - ئۇچا.	16
13 - تاوشسز موزيكى.	17
14 - فوركتى بازارى.	17
15 - شولاى، ئيىى هەم يرق.	18
16 - نى ئۇچن، هەم شونڭ ئۇچن (چۇنكى)	19
17 - جير، سو، هاوا هەم ئوت.	20

(سوڭى كيلەسى بيتدە)

ئويلاب ئوينارعا

ئوينلار

(جيينتق)

تۇزوچىلەر: ئا. عەلى، م. ئەميرف.

تاتارستان ئۆلكە پيپانيرلار بيوراسى قاراوىندا باستىرىلا.

تاتارستان دەولەت نەشرىياتى.
قازان، 1926 يىل.

Государственная типография имени «КАМИЛЬ-ЯКУБ»
Татиздата. Казань, сенная 22, 1928г.
Татглавлит № 818 Тир. 3000 экз.

تۈزۈچىلەردەن.

تۇرلۇ مۇناسەبەتلەر بلەن ياسالعان كيچەلەردە تۇرلۇ كانسيرتلاردان، سوۆك يەشلەرنڭ هەم بالالارنڭ تۇرلۇ ئويۇنلار ئويناۋ عەدەتلەرى بار. مۇندى ئويناولارنى هەر بر ئوقو يۇرتندا، پيونير ئەترەتلەرندە، تۇرلۇ كلوبلاردا، شولاى ئوق ئولاق ئويلەردە ئۇچراترعا مۇمكين. لەكين ئالار كوڭل ئاچو ئويۇنلارننڭ ئازلغندان ئابتراپ، يەئيسە توزانلى ئيدەننى تاپتاپ، بيبيلەر، يەئيسە «كوز بەيلەش»، «ئۇچنچى كشى ئارتق»، «ريمسكى پاپا» كبك يۇگرب توزان قوبتارا تۇرعان ئويۇنلارعا كرشەلەر. بردە بولماسا «كوز قسش – قاش سيكرتش»، «شەم ياندرش» كبك. تەربيە ياعندان هيچ بر فايداسى بولماعان، كيرنسنچە، كوب ئورندازارعا توزدرا تۇرعان ئويۇنلارنى ئوينارعا مەجبور بولالار.

ئىشچى، كرەستيەن يەشلەرن ئەنە شوندى فايداسز، بەلكى زارارلى بولعان ئويۇنلاردان قوتلدرو ئۈچن، بز، بردەن تەربيە ياعندان فايدالى، ئيكنچدەن زارقترماسلق كوڭللى بولعان ئويۇنلارنى سايلاعان هەم كوب ئويۇنلاردا كيرەك بولاتۇرعان ناكاز، جازا بيرولەر ئۈچن ياكا باش واتقچلار هەم تابشماقلارنى ئەنە ئالعان شوشى «جيينتق»نى باسارعا بولدق.

،بو جيينتق باشدا ئا. عەلييف هەم ئەميرف ئيبدەشلەر تارافندان تۇزۇلب تاتارستان ئۇلكە پيانيرلار بيوراسى تارافندان قاراالب، ئيبدەش كەريمف تارافندان پيانيرلارعا هەم يازى جەى گۆنلەرندە پلاشچادكالاردا، توعايلاردا ئوينارلق ئوينلاردا ئۇستەلندى. بيگنرەكدە مۇنداعى ئوينلارنڭ هەمەسىدە پيانيرلارعا، مەكتەب باللارنا، شولاى ئوق بۇتن يەشلەرگە يارارلق ئيتب ئشلەنرگە ،ترنشلدى.

تاتئيزداتنڭ كيتابلار ريداكسييەسى.

I - نق ئويلا.

ئوينعا ئوتنزعا ياقن كشى قاننانشب، تيگز ئيكى گروپپاعا ئايئرئلالار. بر ئورتا قول ئوستەل ئوستئنه 15 - 25 كه ياقن ئورلى ئيسمەگى واق قنا نەرسەلەر قويئلب، ئوسلەرن برەر شەل كبك نەرمە بلەن ياپالار. ئوينئى ئالب بارو ئوچن بر ئايئرم كشى سايلانب، ئول ئوستەلگە قويلعان بوتن نەرسەلەرنك ئيسملئگن يازب ئالا. ئوستەلگە قويلعان نەرسەلەرنى يولباشچئدان باشقا برەوده بلمەسكە، كورمەسكە تييش. يولباشچى ئەيبرلەرنك ئوسلەرى يابولى كويگە ئوستەل يانئنا ئيكى گروپپئنى دا چاقئرب ئالب «تنچ بولئعز» ديب ئيلەشكەچ دە، ئەيبرلەرنك ئوستن ئاچب، كوكلئلەن بيشكە قەدەرلى سانى دا، تيزگنه كيرى يابب قويا. گروپپئلار هەر برسى حەترلەرنده قالعان نەرسەلەرنك ئايئرم ئيسملەكلەرن توزب، بر - برسئنئكن چاعشئرب قاريلار. قايسى گروپپى كوبئرەك يازا، شول جيگگەن بولب سانالا.

ئوين ئورنى - بولمه.

فايداسى - ئويناوچئلارنك زيهنلەرن ئارندئرو.

2 - ئارت بلەن ئوزش.

ئويناوچئلارنك سانى ئورنئك ئيركنلئگئنه قاراب بولا. ئويناوچئلار باردا ئيركن گنه بر سافقا تزئلەلەر. ئالارنك ئارقا

ياقلارندا 25 - 30 ئادم براقلقدا، بر ئارشين ببيكلكنده
نچكه يپ سوزب قويلعان بولا. ئويناوچىلارعا بر كشى كاماندى
بيرگه چ ده ئارتلارى بلەن ئارتقا تابا يوگره باشليلار.
كم ئلك ئارتى بلەن يپنى بارب ئوزه، شول جيڭگەن
سانالا.

بو ئويننى ئويناوچىلار باشقا ئش، ئوين بلەن يورچلماعان
واقتدا ئوينارعا كيرەك.

ئوين ئورنى - زور زال، يالان، پلاشچادكى.

فايداسى - ئويناوچىلارنڭ ئاياق حەرەكەتلەرن نعايتو.

3 - بر ئاياق بلەن كورەش.

ئويناوچىلار قولعا قول توتشب بر توگەرەككە
تزللەر. ئورتاعا ئيكى كشى چعب سول ئاياقلارن سول
قوللارى بلەن توتب، ئوڭ قوللارن ئارتقا قويالاردا، جيلكەلەرى
بلەن بر، برسن ئتشە باشليلار. كم ئلك ئيبلەشن جيلكەسى
بلەن ئتب، توتب ئيكى ئاياقغا باسدرسا، شول جيڭگەن
سانالا. جيكوچى بلەن كورەشرگە تەرتيب بوينچا تاعن
ئيكنچىلەر چعا. ئويناعان واقتدا جيلكەدەن باشقا ئورن
بلەن ئتەرگە، توتنرگە يارامى.

بو ئويننى بيكنرەك دە هاوا سالقن ئورنلاردا قوللانرعا
كيرەك.

ئويندا حيلە - سينك بلەن كورەشوچى ئيبلەشنڭ
جيلكەسى بلەن ئتەرگە كيلگەندە يانتايب كيتەرگەدە يارى.
ئول تيز ئيكى ئاياقغا باسار.

4 – ،موزيكەنى ٴنق تڭلا.

،بو ،ۇيۇنۇ بيگۇرەگدە بىرەر ٴىشلەن ٴارب نوقتاعاندان ،سوك ۇنكەرو ياشۇراق.

ۇيناوچۇلار تزۇلب ۇرنۇق، ۇسكەمييەلەرگە، يالاندا بولسا جيرگه ۇتۇرالار. ۇيناوچۇلار ٴاراسۇدان بىرەو چيتكه كيتەدە، ۇيناوچۇلارعا قارامى تۇرا. ۇيۇندا هەر واقتدا كشۇنك ۇچ ٴاعزاسۇ بيلگۇلەنە: باش، قوللار هەم ٴاياقلار. ۇيناوچۇلار ۇزلەرۇ ٴاراسۇدان بىرەونك يوعارۇدا ساناعان ٴاعزالارۇنك برسن (قولن يە باشن) بيلگۇلبلەردە، ۇزلەرۇ باردا برگە ،يرلى باشليلار. (يالعز، ياكى بر نيچە كشۇ گارمون كبك ،موزيكۇ نەرسەلەرۇ ۇيناسالاردا يارى). چيتكه كيتوچۇ ۇيناوچۇلار يانۇنا كيلەدە، هەر برسۇ ياننان ٴيبلەب كنە يۇرى باشلى. يرلاوچۇلار، ،بو كشۇ بيلگۇلەنگەن كشۇگە ياقنلاشا باشلاسا يرلارۇنك تاوۇشن ٴەكۇرن – ٴەكۇرن گنە توبەنەيتە باشليلار. ٴەگەردە يراقلاشا باشلاسا، ،ير تاوۇشن كوتەرەلەر. بيلگۇلەنگەن كشۇ يانۇنا كيلب جيتسە بۇتنلەي توبەن تاوش بلەن يرليلار. ،ۇول ،شول كشۇنك يوعارۇدا كورسەتكەن ۇچ ٴاعزاسۇنك برسۇنە گنە (ۇزۇ تلەگەنۇنە) قولن سوزارعا تييش. ٴەگەردە بيلگۇلەنگەن ٴاعزاعا قولن ۇيتب تيگزسە، ۇنرعان كشۇ قول چابادا، ۇزۇ ٴانك ۇرنۇنا چيتكه كيتب كشۇ بيلگۇلەنگەنچە، ٴىلككۇ كشۇ كبك ،موزيكۇ تاوۇشۇ بلەن ٴىزلى باشلى.

ئەگەردە ئزلەوچى بىلگىلەنمەگەن كشىگە قول سوزسا، ئوترعان كشى ئانىڭ قولىنا سوەب جىبەرە. ئزلەوچى ياكادان ئزلى باشلى. ئىندى بىلگىلەنگەن كشى بولىدا، بىلگىلەنگەن ئاعزاسنا قولن سوزماسا، ئوتروچى ئزلەوچنى سزعىرب ئىرشدرگە تيىش.

5 – بلمەسەڭ ئوزڭ يرلارسڭ.

ئوينىاوچىلار كوڭلەرندەن بولماسادا، ئوقب، ياكى ئيشتب بر 10 – 12 شيعر، يرلار بلرگە تيىشلەر. شيعر، يرلار ئوزن بولميچا، شولارنڭ برەر كوپليتىعنا ئالنب، تەرتيب بوينچا تزلگەن كشى ماين برەر سوزى بولنب بيرلە، سوز ئيەلەرى ئوزلەرنە بيرلگەن سوزلەرنى ياحشى بلرگە تيىشلەر. ئوينىاوچىلار ئوزلەرى ئاراسندان برەونى چيتكە جيبەرەلەردە، سوزلەرنى ئوز ئارا بولەلەر. كيتكەن كشى سوزلەرنى بولب بتكەچ، يانلارنا كيلە. ئالار كاماندى بوينچا باردا بر توتاشدان مانور، قزوعنا ئيتب بو سوزلەرنى ئەيتەلەر. تڭلاوچى كمنكى هەم نيندى يرى، شيعر ئيكەنن شوندان بلب، ئەيتب بيرەن. ئەگەردە بلمەسە، ناكاز ئورننا ئوزى برەر ير يرلى، ياكى ديكلامتسيە سويلى بلسە، بو بورچنى ئچقروچىلاردان برەر كشى ئوتەرگە تيىش.

بو ئويننى جيينلب ير، شيعر كيتابلارى ئوقعاندان بەلگ ئى هەترده قالسن ئوچن ئوتكەررگە كيرەك.

6 ـ كام ـ سا ـ مول.

ئۇيناوچىلار توگەرەكلەنىب ئولتۇرالار. يولباشچىنىڭ قىشووى بويىنچا بىر كىشىدەن باشلاب كىشى ئاشا (1، 3، 5، 7...) ھەر بىر كىشى «كامسامول» دىگەن سوزنىڭ بىرەر كىسەگىن قىزو ئېيتىب ئەيتىب چىقالار. مەسەلەن: بىرىنچى كىشى «كام»، 3 نچى كىشى «سا»، 5 نچى كىشى «مول»، 7 نچى كىشى تاعىن «كام» دىب ئەيتەلەر. كىم ياڭلىشا، ئويىندان چىقا بارا. ئىكىنچى مەرتەبەدە بو سوزلەرنى 2، 4، 6، 8... نچى كىشىلەر ئوتەرگە تىيىشلەر. بو ئويىن توگەرەكدە ئىكى گىنە كىشى قالغانچى بارا؛ شولار جىڭگەن بولىب سانالالار.

7 ـ تيز ئويلا.

بىيك كوب كىچكىنە قانىرعى كىسەكلەرىنە تورلى حەرفلەر يازىلىب، بىر ئەرجەگە، ياكى كىسەككە سالىنىب بولالار. ئويناوچىلار ھەممەسىدە جىلىنشەر حەرف ئالىب، نىيندى حەرفلەر ئىكەنلىگىن قارامى تورىعا تىيىشلەر. يولباشچى كامانىدى بىرگەندەن سوڭ باردا تىزىرەك شول حەرفلەردەن بىرەر سوز توزىب، يولباشچىغا كىيتىرىب كورسەتەرگە ئاشىعالار. كىم ئىلك كىيتىرىب كورسەتسە، شول جىڭگەن بولىب سانالا. كىم 20 سىكونتدا كىيتىرىب ئولگىرتە ئالمى، ئاكاردان باشدا سوپلەشىب قويو بويىنچا بىرەر تورلى ئىشتىراف تولەتەلەر. ئەشە-

کىنى سوزلەر قابىل ئېتلمەى، سوز تۈزلگەندە ئارتق ھەرفلەرنى تاشلارغادا بولا.

بو ئويننى ياكا ئوقرغا، بازارغا ئويرەنە تۈرغان زورلار ھەم كچككنەلەر ئاراسندا ئوتكەرگەندە بيك فايدالى ھەم قزقدا بولا.

8 ـ ياكاچا مەچى ھەم تچقان ئويننى.

ئويناوچلار باردا ساندالار كبك ئستروىغا تزلەلەردە، ئاللى، ئارتلى، برسننكننە،برسننكى تييەر ـ تيمەس قوللارن سوزالار. ئستروىدا تۈرغان كشلەر ئاراسننا ئيكى كشى چغب، برسى مەچى، برسى تچقان بولا. مەچى تچقاننى قووا باشلى: ئيندى مەچى كيلب ئوتيم ديگەندەگنە يولباشچى «ئوكغا» ياكى «سولغا» ديب كاماندى بيرە. ئويناوچلار قوللارن سوزغان كويگە كاماندى بوينچا ئوكغا. ياكى سولغا بورلب تورالار. ئالار بورلغاچ مەچى بلەن تچقان ئەللە قايدا ئايلب قالالار. مەچنگەدە، تچقانغادا كوتەرلگەن قوللار ئاشا يوررگە يارامى. بەلكى ئيركن بولغان ساف ئارالاردان غنا يوري ئالالار. مەچى تچقاننى توتسا، باشقالار چغا. ئويننى نى قەدەرلى قزوئالب بارساڭ، تچقان بلەن مەچى قزو يورسەلەر، ئوين بيك جانلى ئوتە.

ئوين ئورنى ـ زور زال، يالاندا، پلاشچادكى.
فايداسى ـ ئستروىغا ئويرەنو.

9 - كوپ مەعنالى سوزلەر.

زيرەبە تاشلاب يەئيسە ئاينرم ريزالق بلەن ئويناوچىلار ئارادان برەونى، مونداعى مويلەشولەر ئيشتنلە ئالماسلق ئورنعا - ئيكنچى بوامەگە چعارب جيبەرەلەر. شول ئارادا ئوزلەرى كوب مەعنەگە حزمەت ئيتە تورعان بر سوزنى بيلـگنليلەر. هەم هەر كم ئوزئنە، شول سوزنك برگنە مەعنەگە ئيبە بولعانن سايلاب ئالا. (مەسەلەن، «ئات» سوزى. مونك بزدە ئوچ تورلى مەعنەسى بار. 1) ئات - جيگب يورى تورعان حايوان. 2) ئات - ئاتارعا قوشو، هەم 3) ئات - ئيسم.)

تشدان كروچى ئويناوچىلارنك هەر برئنە ئاينرم - ئاينرم ئوچەر تورلى سوراولار بيرە باشلى. ئول ئوزئنك سوراولارئنا بيرلگەن جاوابلار بوينچا ئيسەبلەب، بيلگنلەنگەن سوزنى تابارعا تييش. لەكين ئول «تابدم» ديب ئويلاعان سوزن برگنە مەرتەبە ئەيتە، ئەگەر بـر ئەيتودە دورس ئەيتمەسە، ياڭادان چعب كيتە.

تابوچى كمنك جاوابندان سوزك ئويلانعان سوزنى ئەيتسە تگى جاواب بيرگەن كشى ئيندى «تابوچى» بولب چعارعا تييش. ئاڭار ئەلبەتتە تاعى بر ئيكنچى سوز بيلگنلەنە.

ئويننك شارتى: سوراولارنى‌دا، جاوابلارنى‌دا قزو ئالب بارو. كم جاواب بيرگەندە بوتالب قالسا يەئيسە توقتاب تورسا ئاڭاردان فانت ئالرعا كيرەك. ئاندان سوك سوراولارنى تەر-تيبسئزرەك بيررگە كيرەك. مەسەلەن: ئەلى بـو باشداعى

بروگە، كينەتكنە تگندە ٴوترعان بروگە بيرلسە ٴوين قزٴعىراق بارر (تيك هەر بر كشٴىگە ٴۇچ سۇراونڭ ٴۇچنٴسندە بيرب بتكەندەن ،سۇڭعنا).

سۇراولار كوب تۇرلٴى بولرعا هەم تۇرلٴى كشٴىگە تۇرلٴىسن بيررگە مۇمكين. ٴەيتيك:

1. سين ٴويلاعان نەرسە قايدا بولا ،ٴول؟

2. سين ٴوزڭ ٴانى ياراتاسڭ ٴەمى؟

3. نيشلەتەلەر ٴانى، يەٴيسە ،ٴول ٴوزى نيشلى؟

4. . . . .

ٴە جاوابلار ٴويلانعان مەعنەگە قاراب‌قنا بولرعا تييش. مەسەلەن: تابوچى كشٴى تارافندان يوعارٴىداعى ٴۇچ سۇٴال بيرلگەن بولسا، «ٴات ـ حايوان» مەعنەسن بيلگٴىلەگەن كشٴى:

1. تۇرلٴىوافندا، تۇرلٴى ٴورندا (يۇرتدا، ٴورامدا، يالاندا، بولدا، ٴوياسندا).

2. ياراتام. ياراتماوچٴىلار بولرعا مۇمكين (هەم كيرٴىسنچە).

3. حزمەت ٴيتدٴرەلەر ـ حزمەت ٴيتە.

«ٴات ـ ٴازارعا قوشو» نى بيلگٴىلەوچى:

1. هاوا تولقٴىندا (تابوچٴىنڭ سۇراوٴىنا قاراب، «بروٴنى ٴوتٴررگە تلەگەندە» كبك جاوابلار بيررگە مۇمكين).

2. ياراتمەيم (ٴارتدٴررعا مۇمكين «ٴشلەرگەدە، تڭلارعادا ياراتمەيم» يەٴيسە «سوعشدا دۇشمانعا قارشى بارعاندا ياراتام»).

3. ئەيتەلەر.
«ئات ـ ئيسم» مەعنەسن سايلاوچى:
1. بارلق كشىدە، بارلق نەرسەدە، ئانسز نەرسە يوق.
2. يارانقانلارم بار، بار يارانماعانلارم (يەئيسە، «يارانام، ئوزمننكن بيگئرەكدە، ئويناوچىلاردان برسننك ئيسمنئەيتب» ئانئقن يارانام، مۇئئقن يوق كبك جاوابلار بلەن مۇمكين).
3. هەركم ئوزى بلەن يۇرتە، هەر نەرسە ئوزندە ساقلى، حوجاسننا يابنشب يۇرى.
منە شوگار ئوشاش جاوابلار.
ئە تگى ـ كوب مەعنەلى سوزلەرنى تابووى جيگل ،بولر.
مەسەلەن:
1. قـارا (،مۇنك ئۇچ مەعنەسى بار)، 2. يەش (ئيكى)، 3. تاباق (ئيكى)، 4. ،بو (ئۇچ).

10 ـ ئيگئزەك ئيجكلەر.

،مۇنى ئويناو ـ «كوب مەعنەلى سوزلەر»نى ئويناو بلەن بر ئوك تۇسلى. تيك مۇندا تابازعا «كوب مەعنەلى سوزلەر» ئورننا «ئيگئزەك ئيجكلەر» سايلانا. (مەسەلەن، «قارچق» سوزى ئيكى ئيجكدەن تۇرا. 1 ـ ئيجك «قار»، 2 ـ ئيجك «چق» هەم هەر برسى ئوز باشننا بر مەعنەگە ئييە بولالار).
ئاندان،سوك جاواب بيروچىلەر ئيكنشەر تۇرگە بولئنەلەر. ئەيتيك: ئويناوچىلاردان ئيك قربدا ،ئوتئروچى برەو سوزنك

برىنچى ئىجىگىن (قار-نى) ئانىڭ قىرىندا، ئوتتۇرىچى ئىكىنچى ئىجىكنى (چىق-نى) ئالادا، هەر بىرسى ئوزى ئالغان ئىجىكنىڭ مەعنەسىنە قاراتىپ قىنا تابوچى بىرگەن سوراولارغا جاوابلار قايتارا. مۇندادا، «كوپ مەعنەلى سوزلەر» دەگى كىبىك ئوك بىر كىشىگە ئۈچ تۈرلى سوراو هەم ئۈچ جاواب بىرىلە. قالغان ئويناو رەوشلەرىدە «كوپ مەعنەلى سوزلەر»دە گىنچە.

ئەگەر بوتالرلىق بولىپ تابىلماغاندا، بو ئويىننىڭ ئوزىن «ئۈچ تۈرلى جاوابچىلار»غا بولىپ ئويناراغا مۈمكىن. ئول منە بولاى:

جاوابچىلاردان بىرىنچى كىشىگە، تابارغا ئالىنغان سوز ئىجىكلەرگە بولىنمىچە بۈتىن كويىنچە بىرىلە هەم جاوابچى، سوز، بۈتىن كويىنچە نىيندى مەعنەگە ئىيە بولسا، شوگار قاراپ جاوابلار بىرە.

ئەيتىيك: تابار ئۈچىن «كولمەك» سوزى ئالىنغان. بىرىنچى كىشى ئەنە شول «كولمەك»كە قاراتا جاوابلار بىرە بولائىيندى. ئە ئانىڭ كورشىسىندەگى II هەم III نچى كىشىلەر باشىدا كورسەتىلگەنچە ئىجىكلەرگە بولىپ ئالالار.

ئەلبەتتە، مونىڭ شولاى ئۈچكە بولىنگەنىن هەم كەيدە سوز بۈتىن مەعنەسى بىلەن، كەيدە بىرىنچى، كەيدە ئىكىنچى ئىجىك ئىكەنىن تابوچىغا ئەيتىرگە كىرەك.

شوشى ئوق ئويىننى «جىلمالى سوزلەر» گە ئالىشتىرىپ ئويناراغا مۈمكىن. (جىلمالى سوزلەر — «جەگەت — جىلەن»،

«كورشى ـ كولەم»، «بالا ـ چاغا» كىبىلەر). تېك مۇندا ئىيندى
بىردەن، «جىلمىلى سوزلەر» نى «ئىگىزەك ئىجكىلەر» دەگى كىبىك
بۇتۇن كويىنچە ئالىب بولمى، ئىكىنچىدەن، «جىلمىلى سوزلەر» نىڭ
ھەربىرسى ئايىرم ـ ئايىرم بىرەر مەعنەگە ئىيە بولىرغا تېيىشلەر.
«قىز ـ قىرقىم» كىبىك بىرىنچى سوز (قىز) بىر مەعنە ئاڭلاتىبدا،
ئىكىنچىسى (قىرقىم) بىر مەعنەدە ئاڭلاتمى، يەئىسە ئاڭلانووى
شۇبھەلى بولغان سوزلەرنى ئالىرغا يارامى.

«ئىگىزەك ئىجكىلەرنى» كوب تابارغا مۇمكىن. مەسەلەن:
قاربۇز (قار ـ بۇز)، چوامەك (چول ـ مەك)، ئاققۇش (ئاق ـ
قۇش)، باشقۇرت (باش ـ قۇرت)...

11 - ئۈچ سوز.

ئۇيناوچىلاردان بىرەو «باشلىق» بولىب بېلگىلەنە ھەم ئول
ھەر بىر كىشىنگە بىرەم ـ بىرەم ئۈچ تۇرلى ئىسم ـ سوز ئەيتىب
چىغا. ھەر كىم ئوز چېراتىندا ئوزىنە بېرلگەن ئۈچ ئىسمدەن
بىرجۇملە تۈزرگە تېيىش. بو جۇملە تۈزو ئىشى بىلىك ئوك جىيكىل
بولماغانلىقدان جاواب بېرونى ئارتىق ئاشىقدىرماسقا كېرەك.
شولايدا ئوزاققادا سوزارغا يارامى. بېلگىلى واقت ئىچىندە
جاواب بېرە ئالماغان، يەئىسە ئوزىنە بېرلگەن سوزلەرنىڭ
ئۈچىنسىندە قىستىرمى جۇملە تۈزگەن كىشىنگە جازا بېرىلرگە ـ
فانت ئالىنىرغا تېيىش.

ئەيتىيك: بىرەوگە، «قەلەم»، «كلاس»، «قارا» دىگەن ئۈچ
ئىسم، سوز بېرىلدى. ئول بو سوزلەردەن ـ «مىن قەلەمنى دە»

قارامنىڭدا ئالىب كلاسقا كردم»، يەئىسە «مىن قەلەممنى كلاسقا ئالىب كردم، ئە قارام ،ئۇنىتىلاب قالعان» كبك جۇملەلەر تۇزى ئالا.

،بو ،ئويىنىڭ ئۇزق ياعى: ،تورى كىلووىنە قاراب جۇملەلەرنىڭ ئۇزقلى چعووندا. مەسەلەن برەوگە: «كاراندىاش»، «بالتا»، «چىلەك» سوزلەرى بىراسە، ئاكا «مىن كاراندىاشمنى بالتا بلەن ئۇچلادمدا، چىلەككە تاشلادم» دىيودەن باشقا ،بول يوق. لەكىن جۇملەنىڭ مەعنەسى چىلابدا ،بولرعا مۇمكىن ،بولووى شارت. ئەيتىك: منە ،بو ـ «كاراندىاش»، «بالتا»، «چىلەك» سوزلەرندەن ـ «بالتانى كاراندىاش بلەن سابلاب، چىلەكنى يارعالادم» دىگەن جۇملە تۇزئسەك ،بو پشب چقمى ئىندى. چۇنكى ،مۇنىڭ ،بولووى مۇمكىن توگل. ،مۇندى كشنىگە جازا بىررگە كىرەك.

12 - ئۇچا.

ئويناوچىلار توگەرەكلەنب ئوتىرالار. بر قرىعا يالعزى «باشلق» ئوتىرا. (،ئول بۇتن ئويناوچىلار كورئىرلك ئورنعا ئوتىرعا تىيش). ئويناوچىلار قوللارن تزلەرنىە قويالار.

باشلق بر بر ئارتلى تورلى حايوانلارنىڭ، قوشلارنىڭ، كشلەرنىڭ، قسقاسى، ئوزى تلەگەن بر نەرسەنىڭ ئيسملەرن تزب كىتە هەم هەر بر ئيسم ئارتىنا «ئۇچا» دىگەن سوزنى قوشا. ئەگەر باشلق چىلابدا ئۇچا تۇرعان بر نەرسەنىڭ ئيسمن ئەيتسە، هەر بر ئويناوچى قوللارن ئيكباشلارئنا قەدەر

كوتەرگەدە، تيزگنە تۆشۈرۈرگە، ئەگەر باشلق ،ئوچەي تورعان
بر نەرسەنك ئيسمن ئەيتسە، تيك ئوتۇررعا تييش.
كيرەكلى واقتدا قوللارن كوتەرمەگەن، يەئيسە تييشسز
ئورندا كوتەرگەن كشى باشلقنى ئالماشتۇرا.
،بو ،ئوين قزئعراق چقسن ئوچن ـ قزوورراق توتارعا
كيرەك.

13 ـ تاوشسز ،موزيكى.

هەر بر ئويناوچى ئوزى ئوچن بر ،ئوين قورالى بيلگۈ ـ
لەگەن بولا (مەسەلەن: ئسكريپكە، باراباب، قوراى، ماندالينا،
گارمون، پييانينو هەم باشقالار). ،ئول ئوزندەن هيچ برنيندى
تاوش چعارميچا سايلاب ئالعان قورالندا ئويناعان شيكللى
تورلىچە حەرەكەتلەر ياسى. ئويناوچىلاردان برسى كاپيلميستر
ئيتب سايلانورعا تييشلى. ،ئول بيك ،ترنشب ئاركيسترعا
يولباشچىلق ئيتە.
ئويناوچىلاردان برسى كولب، يەئيسە باشقاچا تاوش
چعارب تنچلقنى بوزعانعا قەدەر ،ئوين دەوام ئيتە.
كولوچىگە جازا بيرلرگە تييش.
،بو ،ئويننك قزئعى هەم فايداسى ـ كولودە.

14 ـ ،فروكتى بازارى.

ئويناوچىلار توگەرەكلەنب ئوتۇرالار. ئارادان برەو، «مين
فيندى ،فروكتى ساتاسلك» ديب هەر كمدەن سوراب چعا. كم

ئۇزئنە نىندى ،فروكتنى بىلگۈلەگەن بولسا، ،شول ئۇز ،فروكتىنىڭ ئىسمىن ئەيتە (بر ئوك ،فروكتنى ئىسمىن ئىكى-يە ئىسە ئوچ كشگە بىررگە يارامى).

ئوينا وچىلاردان ھەر كەم ئۇزئنە نىندى ،فروكتنى بىرلگەنلكنى ھەتىرندە نق ساقلاب قالرغا تىيىش. ،ئوين باشلانا: قرىدان برەو، «ئالما ساتام، ئالما ساتام. كورشم مىنم حۇرمە ساتادى. كمگە حۇرمە ،فروكتىسى بىرلگەن بولسا، ،شول كشى حەزر ئوك ئلەكتىرب ئالب، «حۇرمە ساتام» دىب قچقىرب كىتەرگە تىيىش. ھەم ئۇزئنئكندەن باشقا نىندىدە بولسا بر ،فروكتنىڭ ئىسمىن ئەيترگە تىيىش (حۇرمە ساتام، كورشم مىنم لىمون ساتا).

ئويناوچىلار ئاراسندا ئوزى بىلگىلەگەن ،فروكتى حاقندا ئەيتلب دە، ئلەكتىرب ئالب كىتە ئالميچا ئاكعىرالانب قالعانلارغا جازا بىرئلە — يە ئىسە فانت ئالئنا.

15 - شولاى. ئەيىى ھەم يوق.

ئويناوچىلار توگەرەكلەنب ئوتىرالار. ئارادان برەو «سوراوچى» ،بولب بىلگىلەنە ھەم ھەر بر ئويناوچىغا ئايىرم — ئايىرم بر نىچە سوراولار بىرە. ئويناوچىلار جاواب قايتارالار. لەكين ،بو ئويندا جاواب بىرگەندە ئوچ سوزنى قاتناشتىررغا يارامى. ئالار: شولاى، ئەيىى ھەم يوق.

مەسەلەن: «سوراوچى» ،مۇندى سوراولار بىرە:

«مېنىمچە كۈن بوگۈن بىك سووق، سىنىڭچە نېچۈك؟» —
جاۋاب ئەلىنگى ئۈچ سۆزدەن باشقا بولىرغا تېيىش — «مېنىمچەدە
سووق» كېرەك.

يالغشلق بىلەن رۇخسەت ئېيتامەگەن سۆزلەردەن برەن
قىستۇرۇچى، يە ئېيسە جاۋاب بېرە ئالمىچا ئوزاق كۆندۈرۈچىنگە
بېلگەنلى جازا بېرىدلە. يە ئېيسە «سوراۋچى» نى ئالماشتىرا.

16 - نى ئۈچۈن ھەم شۇنىڭ ئۈچۈن (چۈنكى...)

بۈتۈن ئويناۋچىلار تىزىلىپ ئولتۇرالاردا. ھەر كىم ئۆز كورشىن-
سىندەگى كىشىنىڭ قولاغىنا «ئۇل شۇنىڭ ئۈچۈن...» دېگەن
سۆزلەردەن باشلانغان نېمەندىدە بولسا بر جۈملە ئەيتە.

ئويناۋچىلاردان برسى تۇرۇپ، ھەر بر ئويناۋچىغا ئايرىم-
«نى ئۈچۈن» دېگەن سۆزدەن باشلانغان سوراۋ بېرە ھەر بر
ئويناۋچى سوراۋچىنىڭ سوراۋىنا، كورشىسى ئەيتەكەن سۆز
بىلەن جاۋاب بېررگە تېيىش. مەسەلەن: بىر قىزدان قولاقغا
ئەيتو كېتەدى. بر كىشى كورشىسىنىڭ قولاغىنا: «ئۇل شۇنىڭ
ئۈچۈن، چۈنكى مېنىم يوقم كېلە» دېدى. بو سۆزنى ئالغان
كىشى ئېيندى ئوزىنىڭ ئېكنچى ياقداغى كورشىسىنە بۈتىنلەي
ئېكنچى بر جۈملە ئەيتە. ئەيتىك: «ئۇل شۇنىڭ ئۈچۈن، چۈنكى
ياڭغۇر كوكدەن ياۋا». مونى ئالغان كىشى تاغى ئوزى تىلە-
گەن بر جۈملە ئەيتە. شولاي ھەر كىم ئوزىنە باشقا بر جۈملە
بىلەن ئوزىنىڭ كورشىسىنىڭ قولاغىنا ئەيتىپ چىغا. ئېيندى

سوراوچى سوراولار بيرگەندە، جاوابلار ،تورى كيلميلەردە، شوندان قزق تـووا. ئەيتيك: سوراوچى برنچى كشىگە:«نيك بوگن كون سووق ئيكەن؟» ديگەن سوراونى بيردى. برنچى كشى ئوز قولاعنا ئەيتلگەن جاوابنى بيره بيندى - «،ئول ،شونك ئوچن، چونكى مينم يوتم كيلە» دى. ئە سوراوچى سوراولارن ئەنە ،شول بيرلگەن جاوابلارندان ئالا ـ ديمەك، ئيكنچى كشىگە بيرگەن سوراون ،ئول: «سينك نيك يوقك كيلە؟» ديەرگە تييش. ئيكنچى كشى: «،ئول ،شونك ئوچن، چونكى ياغر كوكدەن ياوا»ـ «ياغر نى ئوچن كوكدەن ياوا؟» ـ «،ئول ،شونك ئوچن، چونكى... شولاى كيتەدە .... كيتە» .

،بو ،ئويننك فايداسى ـ كولودە.

17 - جير، ،سو، هاوا هەم ،ئوت.

ئويناوچىلار ئوتنرالار. ئارادان سايلانعان «باشلق»،تورب، تەرتيبسز رەوشدە ئەلى برەوگە، ئەلى ئيكنچىگە يوعارىدا كورسەتلگەن دورت سوزنك برسن ئەيتە. مەسەلەن: بـر ئويـناوچىعا «هاوا» دى. تگى ئويناوچى حەزرئوك هاوادا بـولا تورعان بر نەرسەنك ئيسمن ئەيتركە تييش. ئەيتيك:ئايراپلان، ،بولت، لاچن...

«،سو» ديسەـ بيلگنلى، سودا بولا تورعان بر نەرسەنك ئيسمن -قزل قانات، ئوردەك، قاز، باقا...

باشلق ئاكسزدان ئابتۇرانب قويماسن ئۇچن ئويناوچى دورت سوزنك ھەر برسننە تييشلى جاوابلار حەزرلەب قويارغا مۇمكين. كوب واقتدا ئويناوچنغا ،بودا ياردەم ئيتمى. ياھ ـ شنلاب تـكڭلاب ئوتورماغان ئويناوچى مۇندادا ياكڭلشرغا مۇمكين. ،ئول، يە ،ر مەرتەبە ئەيتلگەن ئيسمنى قاباتلارغا (،بو-ئويندارۇحسەتئيتلمى)، يەئيسەياكڭلشدرب بوتابئەيترگە مۇمكين (باشلق ئاكڭار «،سو» ديگەندە كوگەرچن ديو كبك).

دۇرس جاواب بيرمەوچى باشلقنى ئالماشدرا.

باشلق «،ئوت» ديگەندە بر سوزدە ئەيتميچە ئورندان ،تۇرب، بر ئاياقدان ئەيلەنب كيرى ئورنغا ئوتررغا كيرەك.

18 - ئۇزلكسز.

ئويناوچىلار ئوتىرالار. باشداغى برەو ئوزىنك كورشسنە نيندىدە بولسا بر ئيسم ئەيتە. كورشسى ،ئول ئەيتكەن سوزنك ئاھرغى حەرفندەن باشلانغان ئيـكنچى بـر ئيسم ئەيترگە تييش. ئانك كورشسى تاغىدا شولاي ئوق... ،شول ،يول بلەن بوتن ئويناوچى برەر سوز ئەيتب چغا.

ئەيتيك: برنچى كشى «ئوستەل» دى، ئيكنچى كشى «،لوم»، ئوچنچى «مەك» ،دورتنچى «كومەچ»، بيشنچى «چەى»... ديەرگە تييشلىلەر.

،بو ئويننك شارتى: سوزلەرنى بيك قزو ئالب بارو. تيز ئەيتە ئالماغان يـەئيسە ياكڭلش ئەيتـكەن كشى فانت بيرە-يەئيسە تزلەن. ،بو ،ئويننى ئوز ئارا كيلشب تيكقالالارنك،

بلعالارنك، كشلەرنك ئيسملەرن‌گنە ئەيتونى شارت ئيتب ئويناراعا مومكين. ئول واقت بيگترەكدە فايدالىراق، زيهننى ئارتدرعچ بولر.

19 - بار، يوق.

ئويناوچلاردان ئيكى كشى سايلانا. بولار چيتكە كيتەلەردە نيندى‌دە بولسا بر حەرف ئويلاب كيلەلەر. ئويناوچلار ئو ئيكى كشنك ئويلاعان حەرفلەرن تابارعا تييشلەر. سايلانوچلار ئويناوچلار يننا كيلگەچ هەر بر ئويناوچى بروردەن بر سوز ئەيتب چعا. سوراوچنك شول سوزندە ئويلانعان حەرف بولسا، سايلانوچلار- «بار» ديلەر. بولماسا، «يوق» ديلەر.

ديققت بلەن، نيندى سوزلەرگە «بار»، نيندى سوزلەرگە «يوق» جاوابى بيرلگەننى تگلاب ئوتىرب، ئويلانلعان حەرفنى تابارعا مومكين. ئويناوچلاردان كم ئلگرەك تابسا، شول كشى ئوزى تلەگەن بروونى ئيبدەشكە ئالب، حەرف ئويلارعا كيتەلەر، ئالار ئويلاب كيلگەن حەرف‌دە باشدا سويلەنگەن يول بلەن تابلا.

ئەيتيك: ئويلانعان حەرف «ك».

- يورت - يوق. ئوى - يوق. كلەت - بار. كومەچ - بار...

ئويندا بيك قسقا، مەسەلەن، بر ئيجكلى سوزلەر ئەيترگە كيركەش ئيتلمى. بو واقتدا ئويلانعان حەرف بيك تيز تابلوچان بولب، ئويندك قزىعى قالمى.

ئۇيناوچىلار بىلەكوب بولعاندا ،ئۇيىننى ئىكى پارتىيەگە بولب ئۇينارعا مۇمكىن. ،ئۇل واقتدا ھەر پارتىيە ئۇزلەرنىدەن بىرەر كشى سايلىلار. ئىكى پارتىيەدەن سايلانعان ئىكى كشى بىرگە بىر ھەرف سايلىلاردا - كىلەلەر. لەكىن كىل-گەندە پارتىيەلەرن ئالماشب كىلەلەر. مەسەلەن، بىرنچى پارتىيەدەن سايلانعان II نچىگە ھەم كىرئسنچە. ئۇيلانعان ھەرفنى قايسى پارتىيە تىزئرەك تابسا، ئۇيندا ،ئۇل جىكۇچى ،بولب ئىسەبلەنە.

20 - دۇنيادا يوق ھايوان.

ئۇيناوچىلار بىر نىچە گرووپپىعا بولنە (ئۇيناوچىنىڭ سانىندا قاراب) دە، ھەر بىر گرووپپىعا 1/4 تاباق زورلقدا ئاق كەعەز بىرلە. ھەر بىر ،گرووپپىنىڭ بىرنچى كشىسى باشقالارعا كور-سەتمىچە، ،شول كەعەزگە كشىنىڭ يەئىسە نىندى دە بولسا بىر ھايواننىڭ باشىن ياسى. كەعەزنىڭ ئۇزى رەسم ياساعان ،ئۇرنىن بۇكلەب ،موين تورئسىندا بىلگى قويب كورشىسىنە بىرە. كورشىسى ،مويىن، ئارقاسىن ياسى. ،ئۇل دا ئۇز ياساعانن بۇكلەب، ئىكنچىگە بىرە. ،بو كشى دە ئىكنچى كشى قاي ئۇرندا توقتاب قالعان بولسا، شوندان باشلاب ياسالماعان ،ئۇرنىنى (ئەيتىك: بۇتن گەودەسن يەئىسە ئاياقلارن) ياسى. ئاھردا - بۇتن كىرەك نەرسەلەر ياسالب بتكەچ كەعەزنى جەيب قارىلار. مۇندا ئىندى قزق رەسم كوررگە مۇمكىن.

باشى كىشىنىڭكى، مويىنى سارقىنىقى، گەودەسى دوگەزنىقى، تۇياقلارى تاغى بلەم نەرسەنىڭكى - هەم بۇتۇن كوينچە رەسمدە - دۇنيادا نەمىلى بولماعان بر حايوان.

21 - بر حەرفكە سوزلەر.

ئوينىاوچىلاردان هەر برسىنىڭ قولىدا كارانداش، كەغەز بولرعا تىيىش. نيىدى حەرف بلەن باشلانعان هەم نيىدى سوزلەر تابو تورىسىندا ئالدان كيلىشو بولا.

بر ئوك واقتىدا ئويىناوچىلارنىڭ هەممەسى ئوز كەغەزلەرىنە يازا باشلىلار. يازو ئوچن بر نيچە مينوت واقت بيلگىلەنە. واقت ئوتكەچدەن يازوچىلار توقتىلار. ئارادان بەرەو ئوزىنىڭ يازعانلارن ئوقى. باشقالار ئوز يازعانلارىنا قاراپ تورب، تگى كشى ئوقىعان بر سوز ئوز كەغەزلەرىندە چىقسا، ئول سوزنى سزا بارالار. ئازاقدا كمىنىڭ كەغەزندە باشقالاردا يازلماعان سوز تابلسا، شول كشى جيكوچى بولا.

مەيلك، ئالنعان باش حەرف «ب» حەرفى هەم فەقەت حايوانلارنىڭ دا، قۇشلارنىڭ عنا ئيسمىن يازارعا كيلىشو بولعان. برەو يازا: - بورى، بوركت، بلبل، بولان، بوزاو هەم باشقالار. بو كشىنىڭ يازعانلارى ئچندەن بر - يەئيسە بر نيچە ئيسم باشقالارنىڭ يازوونىدا بولماسقا مومكين، ئول واقت بو كشى جيكوچى بولب چعا.

22 - فانت ئويننى.

عەدەتتە بو ئوين باشقا ئوينلارغا قوشمتا بولب، ئويننى تەماملاوچى، شول ئويننىڭ بر كيسەگى رەوشندە ئوينالا. لەكين فانت ئويننى ئوزى گنە بولغاندادا ياخشى ئوق قزقلى ئوين. تيك ئانى تورلەندرب هەم جانلى رەوشدە ئاب بارغا كيرەك. مەسەلەن، جازالارنى كوبەيتورەك هەم قزقلتلارن سايلارغا. مونداجازا ئوچن كوب نەرسەلەر تابارغا مومكين: ياخشى يرلاوچنغا برەر كوى يرلارغا، ماتور هيبوچنگە بيرگە، تاوشى قولاققا ياغملى بولغان كشلەرگە نيندىدە بولسا بر ديكلاماتسييە، كولكى حيكەيەلەر سويلەرگە قوشارغا. ئورنتنا قاراب جيگتلرەك باش واقچە، تابشماقلار بيررگە، سەياسى بلمەن بر نيچە سوراو بيررگە مومكين. شولار ئوستنە برەر نەرسەنى ياساب كورسەترگە، يەنيسە برەر تيپنىڭ قزقلى ئورنن ئوينياب كورسەترگە قوشارغا يارى. ئەينيك، برەوگە هەيكەل بولب برنيچە سيكونت تورارغا (كولەيچە، سلكنميچە تاش كبك قاتب تورو – ئەلبەتتە قزقلراق بر پوزادا بولغانى ياخشى) قوشلا، ئيكنچى برەوگە سوزسز تيك هەرەكەتلەر بلەن گنە تانتشراق بر شيعر، حيكەيەنى سويلەرگە ئەيترگە بولا.

لەكين بولارنىڭ هەممەسن ئشلەگەندە قيبولق هەم جانلق كورسەترگە كيرەك. ئويننىڭ قزغى بيرلگەن جازالارنىڭ قزقلغندا توگل، جازانىڭ قزقلى – جانلى باشقارلووندا.

بیرلگەن جازالارنڭ نیندی تلەك، دەرت بلەن ئوتەلولەری مونداﺍ ﺯور ئورن توتا. مەسەلەن، دیکلامانسیيە سوێلەونی تورلچە باشقاررعا مومکین؛ کیرەکلی مەعنەلەرنی ئاکلاتا تورعان تاوشنی ئوزگەرتو، حەرەکەتلەر یاساونی ئشلەمیچەگنە هەم کیرئسنچە-تاوشنی ئوزگەرتو، حەرەکەتلەر بلەن سوێلەو. بیيودەدە شولای ئوق، عەدەتلە بیيو جازاسی بیرلگەن کشی ئورنندان تورب، ئایاقلارن ئیلەن بوینچا ئوستنرەب بر — ئیکی تپلداب چعادا، ئورننا ئوتنرا. ئەلبەتتە، موندی بیيولەرنی برەونكدە قاریسی کیلمی، چونکی ئول ئویناوچلارنڭ کوکلن توشنرە، یوقنی کیتنرە باشلی. بیت بیيی بلمەگەن کشیدە، ئەگەر قیبولی-جانلی رەوشدە بییرگە تلەسە، نیدە بولسا بر بیيو رەوشی چعارا ئالا. هیچ بولماعاندا باشقالارنی کولدرە ئالا. بر دیکلامانسیيە سوێلەو، بیيولەردەگنە توگل، باشقا جازالارنی ئوتەگەندە قیبولق، هانلناق کورسەتو موتلاق کیرەك. ،شونسز فانت ئوینی کوکلسزدە، فایداسزدا بولاچاق.

شولایدا جازالارنی بیك ئوك ،زور-قانی ئیتب بیرمەسکە (مەسەلەن، سەیاسی بلمدەن ،زور تیمالار)، بیگئرەكدە فانت ئییەسنڭ حەتری قالرلق دورفا. کوکلسز جازالار بیرودەن ساقلانرعا کیرەك. چونکی ئویندا ،برەونك ،ئورنسز-دورفا شایارو بلەن کوکلن جویساك، ئانڭ کەیفسزلگی باشقالارعادا تەئسیر ئیتب، ئویننڭ قزئعی بوزئلرعا مومکین.

ئاندان ،سوك قول ئالشو، قوچاقلاشو، ئوبشو کبك مەعنەسزدە، فایداسزدا بولعان جازالار بیرودەن ساقلانعان یاحشی. چونکی ،بو جازالارنڭ بردەن کوب ئورندا حەتەر یاقلاری چعو مومکین، ئیکنچدەن ئالار بولایدا قزقسزلار.

23 - فيكر ،جييو.

،بودا - ئەگەر تەرتيبلى ھەم نيچك كيرەك شولاى ئالب بارساڭ قزقلى - كوڭللى، فايدالى ،ئوين.

ژيرەبە يە ئيسە ئايئرم ريزالق بلەن ئارادان برەونى «فيكر ئييەسى» ئيتب سايليلار ھەم يازب ،تورو ئوچن بر كشى تەعيينلەنە. يازوچئغا قەلەم، كەعەز بيرلگەچ «فيكر ئييەسى» باشقا بر بولمەگە چعب تورا. قالعان ئويناوچئلارنڭ ھەر ،برسى يازوچى كشئگە «فيكر ئييەسى» بولعان كشى حاقندا ئوزئنڭ فيكئرن يازدئرا (،بو فيكر ،جييونى باشقا تۇرلىدە ئشلەرگە مۇمكين؛ ،بو واقت يازوچى ،بولمى، ھەر كمگە ئايئرم كەعەز، قەلەم بيرئلە ھەم ھەر كم ئوز كەعەزئنە فيكئرن يازب بر بيلگئلى ئورنعا سالا. كەعەزلەر ،جيئلب بئكەچ برەم - برەم ئالب ئوقئلا). فيكر يازو بئكەچ «فيكر ئييەسى» بولعان كشئنى چاقئرب كرتەلەردە، يازلعان فيكرلەرنى ئوقيلار.

ئوزگئلك فيكئرگئدە «فيكر ئييەسى» نڭ ياحشى ياقلارن ئەيتب ماقتارعا، كيلشمەگەن، ئورنسئزئراق ياقلارن ئەيتب تەنقيد ئيتەرگە مۇمكين ھەم ،شول كيلشمەگەن حەرەكەتلەرن تۇزەتو، ،جويو ئوچن يوللار كورسەترگە، كيڭەشلەر بيررگە بولا. ،بو، ئويننڭ بۇتن فايدئسىدا شوندا. لەكين تەنقيد ئيتەم ديب، برەونڭ كيمچئلكلى - زەعيفلئگئدەن كولەرگە يەئيسە دۇرفا - ناچار سوزلەر بلەن مسقل ئيتەرگە يارامى. مۇكاردان

بيك نۇ ساقلانرعا كيرەك. چۈنكى بۇلاى ئشلەودەن فايدا ئورنئنا زور زارارعنا كيلەچەك. شونك ئۈچن يازوچئلقا بيلگئلەنگەن كشى مۇندى «فيكر» لەرنى يازماسقا تييش (يازوچى ئيتب شول ئشلەرنى ئاكلى ئالرلق كشئنى سايلارعا ترئشرعا كيرەك).

يازلعان فيكرلەر ئوقئاب بتكەچ، فيكر ئييەسى ئوزى نيندى فيكرنى يازدرعان كشئنك چەون تلەسە، شول كشى ئيندى «فيكر ئييەسى» بولب چعارعا تييش.

24 – يارتى سوز.

ئويناوچئلار توگەرەكلەنب ئوترالاردا، بر برسئنە ياولق ياكى توپ ئرعتئالار. ئرعتوچى نيندى‌دە بولسا بر سوزنك ئەووەلگى يارتئسن (برنچى ئيجئگن) ئەيتە. توتوچى ئيكنچى يارتئسن (ئيجئگن) ئەيتب ياولقنى توتب ئالا.

برەو، سوزن ئەيتە ئالمىچا ئوزاق ئويلاب تورسا، يەئيسە باشدا ئەيتلگەن سوزنك يارتئسن توگەلەر ئوچن ئەيتلگەن سوزنك ئيكنچى يارتئسى ئورنسز بولب ئيكى يارتئنى بر گە قوشقاندا مەعنەسز سوز چعا تورعان بولسا (مەسەلەن: «ئار- نا») ئوينئدا عەيبلەنوچى سانالب، تزلەنرگە تييش.

ئوين باشدا بيك جيگل هەم بيك تيز بارا. لەكين سوزئلا بارو بلەن سوز تابووىدا ئاورلاشا بارا - تزلەنوچئلەرنك سانى ئارتقاندان ئارتا، تزلەنو يش بولا باشلى. تزلەنوچئلەرنى تزلەنب تورودان قوتقارو ئوچن ئالارعا ياولقنى ئرعتئرعا

كيرەك. ئالار ياواق ئرعىتوچى ئەيتكەن برنچى ئيجككە قوشىلا تۇرعان ئيجك ئەيتسەلەر تزلەنودەن قوتىلالار. تزلەنوچى ئوزن ئوزىدە قونقارا ئالا. ،مونك ئوچن ،ئول ئورتادا ئرعىتىلب يورگەن ياولقنى ،تونب ئالرعا تييش.

،ئوبننى بر ئاز چيتنلەندىرر ئوچن تيك برگنە تورلى حەرفكە باشلانعان سوزلەر ئەيتونى شارت ئيتەرگە مومكين.

ئەيتيك، بونن سوزلەرنك برنچى ئيجنگى «ب» حەرفنە باشلانرعا تييش بولسا، برنچى كشى توبەندەگى ئيجكلەرنى ئەيتە ئالا:

بار، بيك، بير، باق... ئيكنچى كشى (ياولقنى ،توتوچى) ،موندى ئيجكلەر ئەيترگەتييش: دم، سز، دك، چا... (باردم، بيكسز، بيردك، باقچا).

25 - كومەك ئافتر.

ـ حيكەيە.

قشقى ،ئوزن كيچلەردە، بر ئاولاق بولمەدە ،جيينلب ئوترعان واقتلاردا كوكل ئاچب ـ كولشب ئالو ئوچن، فايداسز ئەكييەتلەر ئورنىنا كومەكلەب حيكەيە سويلەو ياحشىراق ،بولر.

كومەكلەب حيكەيە سويلەو منە بولاى:

ئارادان كمدە بولسا برەو ئوزندەن ئويلاب بر حيكەيە سويلى باشلى (حيكەيەنك جيىدى يەئيسە كولكى ،بولووى،

شولاى ئۇق ئانى ئۇزاقتا ،سوزو- قسقا ،توتو سۆيلەوچىنىڭ ئۇز ئىحتىيارندا). سۆيلەب كيلـگەندە قزقتا بر جيرنىه جيتكەچ كينەت توقتى. ئانىڭ كورشىسندە ،ئوتروچى ئىكنچى كشى، ئۆزلگەن جيرندەن باشلاب حيكەيەنى سۆيلەب كيتەرگە تييش. ئىكنچى كشى‌دە - شولاى‌ئۇق - تلەگەن جيرنىه قەدەر سۆيلى‌دە، توقتى، ئاگاردان ،سوڭ ئۆچنچى كشى، ئۆچنچىدەن دورتنچى... باشدا سۆيلەرگە ريزالق بيرگەن هەر كم ئۇز چيراتندا ئازمى - كوبمى سۆيلەب حيكەيەنى سوزالار... سوزالار.

حيكەيەنىڭ ئاخرن باشدا باشلاعان كشى سۆيلەب بتررە. شولاى ئيتب مۆندا كومەك ئافتر تارافندان ئويلانعان بر بوتىن حيكەيە كيلب چعا (ئەلبەتتە، هەر كمنىڭ سۆيلەگەنى حيكەيەنىڭ ،ئوبشى مۆندەرىجەسنە جيلملى بولرعا تييش). ئۇز چيراتندا سۆيلى ئالمى ئابتراب تورعان يەئيسە بوتالعان كشنگە نيندى‌دە بولسا بر تۆرلى جازا بيرلە.

،بو - حيكەيە سۆيلەونىڭ قزقعى مزندا: برەو بر - ئيكى سوز بلەن گنه ئۇز چيراتن ئۇتكەرب، كورشىسندەگى كشنى ئوڭايسز حەلدە قالدرسا، بيلگىلى، مۆندان قزق تۇواچاق، ئاندان ،سوڭ بولاى‌دا، حيكەيەدە قزقلى كارتينالار سۆيلنب كۆلەرگە، كوڭل ئاچارعا مۆمكين.

ئۆرنەك ئۆچن بر حيكەيە توزب قاريق:

برنچى كشى - (سۆيلى باشلى) - بزنىڭ ئاولدا نايب ئيسملى بر قارت بار ئيدى. ئاچاق ،يالنى ئولدى مەرحم.

بۇلاي ئۇزى بيك ئەيبەت قارت ئيدى. ئۇل ئۇزى 25 يەشتەن 50 يەشلەرگە قەدەر قالادا نيندىلر بر زور بايلا حزمەت ئيتكەن. ئوكتەبر ريۋەلوتسىيەسى ئالدندان بايى بۇتن جەمەعەتى بلەن سبرياعنا مبرلارگە كيتكەندە، تاييب قارت ئشسز قالعان. شەهەر ئورامندا ئيكى - ئۇچ ئايعا قەدەر ئشسز يۇرگەچ، ئاولعا قايتقان. ئۇل ئۇزى مەرحوم ئوقى - يازا بلمى ئيدى. بيلگەنى، نادان كشى «دين قولى» بولا. جبين يوقبار حورافاتقا ئشانوچان بولا. تاييب قارت شونلارنڭ ئيك كەتتەسى ئيندى. جن، شايتان، ئوبر، ئالباستى، حەزينەلەر حاقندا «بلم» ئالاسڭ كيلسە، تاييب قارتدانعنا سوراشرعا كيرەك. هەممەسنە بەينە - بەينە جاوابلار بيرر. جينمەسە شولارنڭ برەرسى حاقندا منە ديگەن قزقلى بر ئەكيەتدە سويلەب تاشلار. ئول ئوز عۇمرندە ئەللە نيچە سو ئاناسى، ئوبر، ئالباستى، حەزينەلەر كورگەن. بر سو ئاناسى ئانى - «سو ئاستى حالقنا پاتشا ئيتەرمن ئوزڭنى» ديب سو ئاستنا چاقرعان.

- «بلەم مين ئالارنڭ حيلەسن» - دى تورعان ئيدى مەرحوم (تاييب قارتنى ئەيتەم)، ئول مينى ئاسقا ئالب توشب ئوزنە ئير ياساماقچى بولا. بزنڭ حالقنى عەجەب ياراتا شول سو ئانالارى - دى تورعان ئيدى.

كوبۇرەك ئۇل ھەزينە ھاقندا سۆيلەرگە يارانا ئيدى. بر ھەزينەنى كورووى، ئانڭ تلـگە كيلب ئۆزى بلەن سۆيلەشووى ھاقندا ئۇل منە مۇندى بر ئەكييەت سۆيلەگەن ئيدى (توقتى).

ئيكنچى كشى — لەكين مين ئيندى ھەزر، ئانڭ ئۇل ئەكييەتن ئۇنتادا يازعانمن. شولاى‌دا ئيسدە قالعان قەدەرنسن سۆيلەرگە‌ترشرمن. تيك ئانى نيچك باشلاب ئالب كيتەرگە منە، ئيك قييننى شوندا. بر باشلاساڭ ئۆزى كيتەر ئيدى ئيندى كيتوون...

تاييب قارت مەرحيم ئۆزى بولسا، يۆز مەرتەبە سۆيلەگەن شول ئەكييەتن ئۇل مۆعەين منە بولاى ديب باشلار ئيدى (توقتى).

ئۈچنچى كشى — كۆزگى ئايسز — قاراڭعى تون شولاى، مين داچادا، ئت تۇياسى بلەن يەنەشە ئۆزمنڭ تار- قسرق بولمەمدە يوقلاب ياتام. باى ئۆزى‌دە، ھاتنى، قزلارى بلەن داچادا. بر واقت كەلدر ئاياقعا تۇرتە. كوزنى ترناب ئورندان تۇرام — باى ئۆزى: «تاييب قارت — دى ئبو ميكا. حاتن كيسەكەن ئاودرب كيتدى. قارا ئايعرنى تيزگنە پاۋوسكنعا جيكدە قالاعا چاب... تيز بول!» — دى. باى ئيتە ئاھەرنسى، قارنشب تورب بولمى. ئشتر-قشتر كيلب قارا ئايعرنى پاۋوسكنعا ئلەمدە، پچىراقلار چەچرەتب، داچادان بواعاچعب كيتەم. كۆزگى قاراڭعى

تۇنلەرنى ئۇزۇك بلەنلىك ـ كوز تۇبىگە كيتىرب يۇزىرف قويسالاردا بر نەرسە كورمەسسك... بارام شولاي. نە قارا ئايعر (مالاديس مەرحوم، ياەشى ئات ئيدى)، پچىراق ـ پچىراق توگل، چۇقر ـ چۇقر توگل، ئۇچاعنا.

مندبرواقتمين سيكئائەيتيم، بوتيلكى ئاوزىندان قويعان كبك شابر ـ شوبر كيلب ياكعر ياوارعا تۇتنماسنمى؟ تۇننك يارتسى، جن ـ پەريلەرنك تويلاب يورى تورعان چاقلارى بولار پاۋوسكى ئچندەكرب چومعانمن، قولعنوەئاللا بلەن ئەعوزنى قاپانلاب بارام شولاي...

منە بر واقت (توقتى).

دورتنچى كشى ـ بر، ئيكى مەرتەبە گنە پوشقىرب ئالدىدا، شب ئيتب ئات توقتادى. «بورى ـ فەلەن، ئت ـ مازار بار ميكەنى» مين ئەيتدم، شورلى قالدم. شولايدا ئاتنك ديلبىگەسن بر ـ ئيكى تارتب نش ئاراسندان عنا «نا، حايوان!» ديگەن بولب قارادم. يوق مالاي، شاباش! ئايعرنى ئەيتەم، مەرحومنى، پوشقىرادا تيك تورا. منە بر واقت پاۋوسكىدان موينمنى سوزا بيرب، ئات ئاياعى ئاستندراق قاراسام، نى كوزم بلەن كوريم (توقتى).

بيشنچى كشى ـ پاۋوسكىنك تەگەرمەچى ئالدىداعنا ئاپپاق بر نەرسە، قاريم قيملدى كبك ـ كوزلەرنى ئاچىبراق قاراسام (توقتى).

ئالتىنچى كشى ـ كچكىنەبر كەجە بەتىپى. نيشلەرگە؟ بلەم
ئىندى ياقن تيرەدە هيچ بر نيندى ئاول ـ فەلەن، دايچا ـ
مازار يوق. شولاى بولعاچ ،ئول كەجە بەتيپى قايدان
كياسن. مين ئەيتەم مۆعەين ،بو حەزينەدر. ئە حەزينەگە،
قولهئوئاللا بلەن ئەعوزئنى ئوقب تاياق بلەن بەررگە
كيرەك ـ مين دە ـ مين سيگا ئەيتيم، هيچ بر تاياق ـ فەلەن
بوق، نيشلەرگە، ئدمەلگە قالعانداى چىرقى دا داچادا
،ئوئنتلب قالعان. شوندان نيشلەدم ديگن؟ (توقتى).

جيدنچى كشى ـ منە شولاى بر ئاز بشنى قاشب ئويلاب،
،تۆردم ـ تۆردمدە (توقتى):

سيگىزنچى كشى ـ قورقا ـ قورقعنا بولمەدا پاۋسكىدان
تۆشب، ئادى نوعاررعا كرشدم. بەنەسى، تيزگنە ئانى
توعارب دوعانى ئالامدا، ،شونك بلەن نگى حەزينەنى
بەرب يعام. ات باشنا كيلب نوعاررعنا كرشكەن
ئدم، گەجە بەتيپى ديگەنم نلگە كيلمەسنمى؟ ـ نەرسە
ديب ئەيتە ديبنگز ـ بولاى دى: (توقتى)

توعىزنچى كشى ـ بوعالتدك فات ميكا بەرب، حەزينەگە ـ
ئالتن كومشكە ئەيلەندرو ئوچن توز تاياق كيرەك، دى.
شولاى ديدى ە، يوق دا ،بولمدى. ئانك كوردە يوعالووى
،بولدى، ئايعردك يارتىلاش نوعارلعان كوبى كينەت
سيكىرب ئالب كيتووى ،بولدى ـ كومكە ـ كوچكەگنە
پاۋسكىعا ئلەگب قالدم.

برٴنچی کشی – (ٴاهٴرن سوٴبلی) تاییب قارتنڭ حەزینە
حاقنداعی ٴەکییەتی ٴیسکە توشردی ٴەلی. مین ٴوزمدە
کوردم ,ٴول حەزینەنی.

یاز باشی ٴولای. مین ,و واقت بەلە کەی ٴەلی. باری
12 - 13 تیرەلەرندە گنە. هەر کونی بر واقتدا ٴویانب،
مینم تشقا چعب کرە تورعان عەدەتم بار. ,شول عەدەت
بوینچا بر تونی تشقا چقسام، نی کوریم، ,زورعنا ٴاپپاق
بر نەرسە یالت ٴیتب ٴوی ٴارتنداعی ٴابزارعا کرب
کیتدی، مین قویذاب توشدم. جندر-پەریدر مین ٴەیتەم
ٴوچمەدەن. قارا ساقالی، جیپرچقلی یوزی بلەن تاییب قارت
کوز ٴالدنا کیلب باسدی. شوندا ٴوق ٴانڭ یاحشی ٴوق
,زورعنا ٴاوزی ٴاچلعان کبك کورندی دە، شپرداعان
تاوشی ٴیشتلگەن کبك ,بولدی. تاوش بر توقتاوسز -
«حەزینە، حەزینە، حەزینە» دیگەن کبك. بر ٴازدان
ٴیسنی جییام. چقلاب‌دا مین ٴەیتەم تگی. ٴابزارعا کرب
کیتکەن نەرسە حەزینە بولسا - . : . تاییب قارت:
«حەزینە ,ٴول بالام تورلی نەرسە سورەتندە کورنە،
یالاندا، قردا بولسا ٴات سورەتندە، یولدا بولسا کەجە
بەتبیی، یورتدا، ٴابزاردا بولسا کولمە؟ - ٴشتاندان ساقاللی
قارت سورەتندە کورنە» دیب سویلەگەن ٴیدی.-
حەزینەدر - مین ٴەیتەم.

تیزگنە ٴویگە کرب میچ ٴارتنداعی توز-شوما سابلی
تاباعاچنی ٴالدمدا، کیری یورتقا چقدم.

ئابزارها ياقن‌عناجيرده، بزنك ناوق كته‌گى بار.ئاباعاچنى
قسا بيرب ،توندم. ئەعوزى - ئەاحەملەرمنى قاباتلاب،
،شول كته‌كنك ئارتنا يەشنرندم. حەزينەنك چققانن
كوٌتەم. چقمى بيت كافر - حەزينەنى ئەيتەم. ئەللەنەرسە
شوندا ئچده - قبشردى. ئت،سو ئچكەن كبك ،چپتردى،
دوكعز كبك حر - حر كيله.

توٌرام، توٌرام.ياز باشندانوٌن سالقن‌بولا، بلەسك ئوزك.
ئە مينم ئوٌسده كولمەكدەن باشقا بر نەرسەدە يوق.
منه بر واقت ئاپپاق كولمەك - ئشتاندان قولئنا قوٌمعان
كوتەرگەن بر قارت ،اشتر - ،مشتر كيلاب چعب كيله.
قاريم؛ ساقالى قارا.ئە نايىب قارت:
- قارت سورەتندە كورنگەن حەزينەنك ئەگەر بالام،
ساقالى ئاق بولسا، ،ئول ئيك باى حەزينە! دى توٌرعان
ئيدى.

ديمەك، ،بو بيك‌ئوك بايدان توگل.

بولسا ،بولر ئيندى - مين ئەيتەم ئچمەدەن‌گنە - يارلئ-
سىدا ياراب ،تـوٌرر ئەلى حەزرگە، ديدمدە، ئەلحەمنك
يارتئسئنادا جيتەئالمادم، تاباعاچبلەن‌سلتەنە بيرب‌جيبەردم
تگئنك باشئنا.. . منه حەزر قارتم ،زور بر پييالا ساندقا
ئەوئرئلەدە، ،ئرل واتئاب، جير گەئالتن - كوٌمش، گەوهەر-
ياقوت.. . توگئلە، ديب كنەتوٌرعاندا حەزينەم‌تلگە كيلمە-
سنمى؟

ـ ئاللا باشم. . . دیب بر ئیکی مەردادی دا، بارتاوئشی بلەن:

ـ قاراول. . . ئوتئرەلەر ! ! ! ـ دیب سوٚرەن سالرعا کرشدی.

ئیکنچی کوٚننی تاییب قارت تـىلدی ،سوٚك ئوزمنی دە.

ـ حەزینە دیب بلدم ـ دیگەن ئیدمدە.

ـ حەزینە دیب بلدم، حەزینە دیب بلدم، دوراك، باشنی یاررسك بیت! دی.

،بو حیکەیە، ئەلبەتتە یالعز ئافتر تارافندان ئشلەنگەنگە کورەگنە شولای جیاملی هەم نەتیجەلی چقدی. لەکین چنلاب‌دا کومەك ئافتر تارافندان ئشلەنگەندە شولایئراق چعارعا بیك موٚمکین ئیدی. چوٚنکی حیکەیەنی باشلاوچی کشی باشدائوق، ئالدا سوٚیلەوچئلەرگە حیکەیەنك بر نیقەدەر ،ئوکشلی پلانن ،سزب بیردی: «بر حەزینەنی کورووی، ئانك تلگە کیلب ئوزی بلەن سوٚیلەشووی حاقندا ،ئول منە ،موٚندی بر ئەکییەت سوٚیلەگەن ئیدی» دیيووی هەم ،شول جیردە توقتاب قالووی بلەن ،ئول باشقالارنی رامکئعا کرتدی. ئەگەر ،ئول نەتیجەنی دە (ئوزلنك حەزینەنی کورووی) باشدائوق ئویلاب قویعان بولسا، تاییب قارت ئەکییەتئنك نیچك، نیندی زورلقدا ،بولووی ـ ئانك ئوچن ئەهەمییەتسز. سوٚیلەوچئلەر تلەگەنلەری نیچك سوٚیلەسنلەر، شولای‌ئوق ئەکییەت تلەسە

قايسى ئورنىدا ئاڭار كيلب ئىۋتاشسن - ئول ئەتيجەنى
نيچكدە يەبشتىرە ئالاچاق ئبدى. ئەيتيك سۆيلەوچىلەر
كوب بولب، ھەزينە حاقىنداعى ئەكيەتنى بتىرگەچ، بىر
ئالباستى، ئوبر.... حاقىندا سۆيلى باشلاسالاردا، ئاڭار نەتيـ-
جەنى ئوزى تلەگەنچە (ئەلى سۆيلەگەنچە) بتىرگە يىرل
بار ئبدى. چۆنكى ئول، نەتيجەنى - ئوزىنڭدە «ھەزينە»
كورون - «تاييب قارتىنڭ ھەزينە حاقىنداعى ئەكيەتن
ئيسكە توشردى ئەلى» ديب باشلادى، منە شول جۆملە
نەتيجەنڭ يەبشووىنە جيلم بولدى.
مينم ئەيتەسم كيلە: ھيكەيەنى باشلاوچى كشى، ئەگەر
ئالدان ئازمى - كوبمى ھەزرلك كورسە، ھيكەيەنڭ بۆتن
مۆندەريجەسن ئوزى تلەگەنچە باشقالارعا يۆتدىرا ئالاچاق.
شول ئارقادا، قزقلى، ھەتتا ئەدەبى قيمەتى بولعان ھيكەيە-
لەردە كيلب چعارعا مۆمكين.

شيعر - يىر.

بوسىدا «ھيكەيە سۆيلەو» توسلى ئوك، تيك مۆندا ئوين
بردەن ھيكەيە ئورنىنا شيعر - يىر، ئيكنچىدەن چيرات
بلەن توگل، ئويناوچىلارنڭ ئوز تلەكلەرىنە ھەم ئولگرولە-
رىنە قاراب بارا.
برنچى كشى باشدا نيندىدە بولسا بر جۆملە ئەيتە.
(ئەگەر جۆملە شيعر - يىر ئولچەوىنە، ئيجكلەر سانىنا قسىرقلانـ-
عان بولسا، بيگرەكدە شەب). ئارادا ئيكنچى برەو برنچى

كشى ئەيتكەن جۇملىنىك ئاخرعى سوزنىڭ ئـۇشاشلى (قافييەـ دەش) بر سوز بلەن چيكلەنگەن تاعن بـر جۇملە ئەيتە. ئاگاردان، سوك ئۇچنچى، دورتنچى.... شولاى كيتە.

ميساللار يازب قاريق. شيعر ئۇچن:

1 - كشى - ئەيلەنە، تۇرمش قزق، مين بر ئورندا نيك تۇرام،

2 - « - باشقالار، يرلى، ئە مين معردانام يە قچقنرام،

3 - « - يارتى يردا كوكرەكنى تۇتامدا يوتكرەم.

4 - « - ....

ير ئۇچن:

I - 1 - كشى - مەزين ئابزى ئازان ئەيتەمەچت ماناراسندا،

2 - « - موللا، مەزين كيرەكسز، زامانا بالاسندا.

II - 1 - كشى - ئالماعاچنىك ئالماسن

2 - « - ياتلار كيلب ئالماسن

3 - « - قارا حالقنى ئالداماسن،

4 - « - سوتب تاشلا چالماسن.

ئاخردا ئيك ئاز جۇملە ئەيتوچى يەئيسە بردە ئەيتە ئالماوچىدان فانت ئالرعا يەئيسە جازابيررگە كيرەك.

26 – پشمى قالعان يرلار.

ئويناوچىلارنىك هەممەسى قولندا كراندا شلار بولا. ئاننا تاپاقلى كەعەز. برنچى يازوچى كەعەزنىك بر چيتننە ننديدە

بولسا (ئۆزى ئىلەگەن) بىر يېرنىڭ بىرىنچى يولىن يازادا، شول يازولى ئۆرن كورنەسىن ئۈچىن بۆكلەب كورشەتىلىنە بىرە. كورشەتىلى‌دە، شولاى‌ئۇق ئۆزى بىلگەن بىر يېرنىڭ ئىكىنچى يولىن يازىب (بىرىنچى كىشى بىرىنچى يول، ئىكىنچى كىشى ئىكىنچى يولنى يازا) يازوون قابلى ھەم كورشەتىلىنە بىرە. بو كورشەتىلى‌دە باشداعىلارچا ئىشلى ھەم كەعەزنى ئارى جىبەرە. شولاى - ھەر كىم ئۆزى بىلگەن بىر يېرنىڭ بىرىنچى يە-ئىسە ئىكىنچى يولىن يازىب چىعا. ئازاقدان بىرەو، تاوش بىلەن بو يېرلارنى ئوقى. مۆندا ئەلبەتتە،

ئاق ئىيەلنىڭ ئارياعىندا بىر ئىينەگە بىر يېيىر
قزل پيرچەتكە بىرر ئىيەم ئەنيىنكە ئەيترسك ديب قورقام

كىبك پشمى قالعان يېرلار كىلىب چىعا. ئارالارىندا بىيك قزقلىلارى بولرعا مۆمكىن ھەم شوندان قزقى تابىب كۆلىب بولاچاق. بو ئويىننى شيعرىيازو بىلەن‌دە ئويىنارعا يارى. ئالاى بولعاندا، بىلگىلى پشمەگەن شيعر چىعاچاق.

27- زاكاز بىلەن شيعر يازو.

ئارادان بىرەو(يەئىسە بىر نيچە كىشى، يەبولماسا كورشەتلەن كورشەتكە) كىشى ساين بىر بىرلىنە ئوشاشلى (قافىيەدەش) دورت سوز بىرە. ھەر كىم ئوزىنە بىرلگەن شول دورت سوزدەن دورت يوللى شيعر يەئىسە يېرىيازارعا تىيىش، ئەيتىك، بىرەوگە

«بۇرەك»، «كۇرەك»، «يراق»، «يلاب» كبك دورت (ٴۇش سوزدە بولرعا مۇمكين) بيرلگەن. ٴول بو- دورت سوزدەن ٴوزى تلەگەن شيعر يەٴبسە يرنى توزى. ٴديٴنيك، بۇلاى بولدى:

يەش عۇمىرك قالعان يراق،
كيرى قايتپاس شول يلاب
ساقال بولسا بولسن كۇرەك
لەكين ٴولمەسن يۇرەك.

ٴەلبەتتە، بو ٴشنى ٴشلەب چعارر ٴۇچن هەر كمگە برنيچە مينوت واقت بيرٴلرگە تيش. ٴەٴزاقدان برەو، يە بولماسا هەر كم ٴوزٴنٴڭ تاوشقا ٴوقب چعار. يازا ٴالماوچلار يەٴيسە ياكاش يازوچلارعا عۇمومى ٴوين تەرتيبى بوينچا جازا بيررگە كيرەك.

باش واتقچلار.

I – حيساب بلگچى.

1. ٴيبلەشكەن برسى، ميكا كورسەتميچە رەتلەن، نيەتىٴە بواسا ٴۇچ تۇرلى سان يازسن، ٴاندان سوك ٴول شول ٴوق سانلارنى كيرى ياقدان باشلاب (ٴەيلەندرب) يازب چقسن. ٴيندى شول ٴيكى مەرتەبە يازلعان سانلارنك قابسى

(ئۈچ)ەسى ،زور بولسا، زورىسىدان كىچىكىنە بولغان ئالب تاشلاسىن. قالغان سانىڭ بىرلەر دەرەجەسىدە (ئۈچ ياقدان بىرنچى) تۇرغان‌عنا، سىكا ئەيتسىن. منە ،شول ئەيتلگەن سانغا قاراب سىن قالدقنىڭ بۇتىن سوماسىن ئاڭا ئەيترگە تىيىشسىڭ.

ئورنەك ئۈچۈن منە ئشلەب قاريق:

سىنىڭ ئىيلەش يۈزلەر دەرەجەسىنە قەدەر ئۈچ تۈرلى سان يازدى. ئەيتىك: 356. ئىندى ،ئول ،شول سانلارنى كىرى ياقدان باشلاب (ئەيلەندرب) يازدى - ،بولدى- 653. سان ياغندان بۇلارنىڭ قايسى زورىراق، ئەلبەتتە 653 بولغانى. ئىندى ،ئول زورىسىدان كىچىكىنەسىن ئالا:

653 - ،زورىسى

356 - كىچىرەگى -

297 - قالدق.

ئىندى ،ئول قالدقنىڭ بىرلەر دەرەجەسىدە تۇرغان ،سىفرن سىكا ئەيتە- «7» دى. سىن ،شول «7» دەن ئيسەبلەب قالدقنىڭ سوماسىن بلرگە- يەعنى، «قالدقنىڭ بارلغى 297» دىيەرگە تىيىشسىڭ.

،مۇنى نىچك بلرگە.

ئانڭ ئۈچۈن منە نەرسەلەرنى ئيسدە تۇتارغا كىرەك:

1 - قالدقنىڭ ئورتاداغى ،سىفرى (ئونلار دەرەجەسىدەگى) هەر واقت 9 ،بولر. 2 - قالدقنىڭ بىرلەر دەرەجەسىدەگى

سيفىرى بىلەن يۇزلەردەرەجەسىندەگى سيفىرىن برگە قوشقاچ سوماسى 9 بولىر. (ئەيتىك، برلەر دەرەجەسىندەگى سيفر 7 ئيكەن، يۇزلەر دەرەجەسىندەگى سيفر 2 بولىرعا تيىشلى. چۇنكى 2 = 7 — 9) تيك باشىدا ئالىنعان سانلار ئۇچ تۇرلى بولىرعا — بر سان ئيكى تۇرىندا (232 كبىك، ئالىنىرعا تيىش نوگل، ئەگەر شولاى ئالىنعان بولسا، قالدىقنىڭ برلەر دەرەجەسىندە 0 قالعان — (بر نەرسەدە قالماعان) بولىر. ئەگەر قالدىقنىڭ برنچى دەرەجەسىندە 9 بولسا، يۇزلەر دەرەجەسىندە 0 بولىر.

مۇنى ياحشىراق بلىرئۇچن ئۇزىڭ بر نيچە ميسال ئشلەب قارا.

2. ئيبىدەشكىدەن برسى تلەسە كوبمى دەرەجەلەردە، تلەگەن سيفرلارن يازسن. شول سان ئاستىنا — ئيكنچى يولعا (لەكين شول ئۇق دەرەجەدە، ئەيتىك، برنچى يولعا 156·738 يازلعان ئيكەن، ئيكنچى يولعادا يۇز مڭلەر دەرەجەسىندەن ئوتكەرميچە) ناعن ئۇزى تلەگەن سانن يازسن.

ئيندى ئۇچنچى يولعا، شول ئۇق دەرەجەلەردە سين سيفرلار يازاسىڭ. لەكين ئۇزىڭ تلەگەن سيفرلارنى توگل، ئە منە نيچوك: ئيكنچى يول بلەن ئۇچنچى يولنىڭ سيفرلارن برگە قوشقاچ، هەر دەرەجەنىڭ سوماسى 9 چقسن.

هەزر ئيندى، شول ئۇچ يول سيفرلارنى برگە قوشقاچ چعاچاق سومانى سين تيزگنە يازب قويىاسىڭ: ئيبىدەشىڭ ئاەردا دەرەجەلەرى بلەن قوشب قاراسا، سين باشىدا يازب قويعان سوما كيلب چعاچاق.

ابو نیچك بوُلای؟ ـ سومانیُ قایدان بلب یـازارعا؟

ٴانك سریُ موُندا: ٴیبلەشك برنچیُ یولعا یازعان سیفرلارنك برلەر دەرەجەسندە توُرعانن بر ماىعا کیمەتب، سول یاقدان بر (1) سیفرُی بلەن بر دەرەجە ٴارتدُرب، ٴە قالعانلارن باشدا بولعان کوُیُی یازاسك.

ٴیکنچیُ توُرلیُ ٴەیتکەندە، منه حەزرگنه کورسەتکەن ٴوزگەرتو بلەن ٴیبلەشکٴنك برنچیُ مەرتەبە یازعانن کوچٴرب یازاسك.

ٴشلەب قاریق:

سینك ٴیبلەشك سیفرلار یازدیُ: 1 نچیُ یولعا ـ		356·342
2 نچیُ یولعا ـ	» » »	729·026
مین ٴوزك	» یازدك 3 نچیُ » ـ	270·973
سوما		1·356·341

(برنچیُ بلەن ٴیکنچیُ یولداعیُ سیفرلارنیُ قوشقاندان چققان سوما هەر دەرەجەدە 9 ـ قارا).

ٴیندیُ سومانیُ تیکشر، نەق باشدا سوُیلەگەنچە ـ برلەر دەرەجەسندەن بر سان کیمٴگەن، باشقالار برنچیُ یولداعیچا، ٴازاقدان بر سیفرُی بلەن بر دەرەجە ٴارتدُرلعان.

3. ٴیبلەشك سیکٴا کورسەتمیچە، دەفتەرگە ٴوزیُ تلەگەن بر سان یازسن. ٴیندیُ شول ساننا ٴوزیُ قەدەر بر سان قوشسن (یەٴیسە 2 گە قاباتلاسن ـ باریُ بر). چققان سوماعا سین ٴوزگٴدەن بر سان قوشترُاسك. سینك سانیُ قوشودان

چقعان سومانی 2 گه بولەرگەدە، چقعانندان ئوزی باشدا ئویلاعان سانن ئالب تاشلارعا قوشاسك.

منه ،شوشی قەدەر ئشلەن ،سوك ئانك ئیك ئاەردا قالعان سانی سیكا مەعلوم بەلا. ئەگەر ئوزك ساناشماساڭ، سین ئینندی ،بو ـ قالعان سانن بر نیچه عەمەلگه ئشلەتب (قاباتلاتب، بولدرب، قوشتب ..) ئیك ئاەردا ئانك ئشلەب بارعانندان كیاب چقعان سانن ئوزنه ئەیتەسك.

،موندی نیچك بارگه؟

ئشلەب قاریق:

ئیبدەشك دەفتەرنه یازدی، ئەیتیك: 10

ئوزگدەن 2 گه قاباتلارعا قوشدك - $10 \times 2 = 20$

ئوزگدەن 4 سانن قوشتردك - $20 + 4 = 24$

سومانی 2 گه بولەرگه قوشدك - $24 : 2 = 12$

باشدا ئویلاعان سانن ئالب تاشلادی - $12 - 10 = 2$

ئشلەولەرنی تیكشرتبرەك قاراسك كورەسك: ئانك باشدا یازدرعان سانی بوتن عەمەللەری بلەن ئینندی ـ چعب بتدی. تیكج سین ئوزك ئەیتب یازدرعان 4 ساننك یارتسی قالدی. ،ئول سان 2.

دیمەك، دورتنچی عەمەلدەن (ئشلەودەن) ،سوك ئوزگنك قوشب یازدرعان سانكنك یارتسی قالا ئیكەنن ئیسدە توتارعا كیرەك. ئینندی سین ئوزنگه مەعلوم بولعان ساننی تلەسەك نیشلەرگه قوشاسك هەم ئیبدەشك دەفتەرن ئشلەب بارعاندا، ئوزك كوكلدەن ئشلەب باراسكدا، تلەگەن ئورنگدا ،توتب ئەیتەسك.

II - بەحەسلەر.

1. بىلگەنلەرگە قايشنى (يەئنىسە شوگار ئوشاشلىق باشقا بىر نەرسە) ئالىب ئىيدەشىگە: «مەنە بو قايشنى ئىيدەنگە جەيبز، بىر باشنى مىن باسام، ئىككىنچىسنە سىن. قولنكا، نەرسەدە بولسا سوزلەچ مىنم باشم تورنى جىنەرلىك بىر نەرسە ئال (تاباق، چىق، قايش). شونىڭ بلەن مىنم باشقا سوق، بولدىرا ئالاسكەمى شونى» دىگن. ئەگەر ئول «نىك بولدىرا ئالمىم، موملكىن... » دىسە، ئىشكنى ئاچىپ قايشنى ئىيدەنگە ئارقىلى سالدا، ئوزك ئىشكنىڭ تشىنا چىقاچ ئىشكنى ياب. ئىشك ئارقىلى بىلگىلى سوعا ئالماس.

2. بىرتاياق ئالىب ئىيدەشىگە «ئىيدەنگە سالام، شوگاردان ئالاب چىق» دىگن. سرنى سىزنمىچە «چعام» دىسە، تاياقنى ئوتدا ئستىناعا ياقن ئىتىب ئىيدەنگە سال.

3. ئىيدەشىگە: «مىن سىگا ئوزم تلەگەن ئوچ سوز ئەيتەم، سىن شول سوزلەرنىڭ ھەر برسى ئارتندان بىرگنە توۇرلى سوزنى ئەيتىب بار. مىنم ئوچ سوزمدە شول بىرئوك سوزگنى ئەيتىب بارا ئالماسا توۇلعان حىسابلانرسك» دىگن.

ئەيتيك، ئول «دەرس» دىگەن سوزنى ئەيتىب باررعا بولسن. (بو سوزنى بىلگەنلەو ياحشىراق. چونكى بولاى بولعاچ ئانك، « مىنى حورلى توۇرعان سوزلەر ئەيتىب، مىنم «دەرس»م بلەن مىنى ئوۇيالترعا ئىسەبلى ئىكەن (!) » دىيب ئويلاوى، باشقا سرنى ئزلەب ماتاشماوى بولرعا موۇمكىن).

لەگىن مۇندا سىڭا «مىنىم سوز ئەيتىلاب بتوگە سىنىڭ دۇرس» سوزى ئەيتىلرگە تىيىش، بوعىسە ئۇتنلاسلىك» دىگەن شارتنى قويارعا كىرەك.

باشلىبز. برنچى، ئىكنچى سوزلەردە سىن تلەگەن سوزلەركنى ئەيتەسك. (مەسەلەن، «سىن يالغاو»، «سىن ئاگعنرا» كبك) ،ئول هەر برسى ساين دۇرس دىب بارا. ئوزكنك ئىكنچى سوزك، ئانك ئىكنچى مەرتەبە «دۇرس»ى ئەيتلگەچ دە سىن بىك كىنەت، بىك قزوعنا ئۈچنچى سوزك ئىتدنرب «ئە، منە ياكلشدك!» دىسك. ،ئول (ئەگەر ،بو بەحەسنك سرن ئالدان بامەگەن بولسا) مۇنلاق، ئابتنراب «نىك؟» دى. يەئىسە بر ئاز سوزسز تۇرا. ئەگەر چىلابدا شولاى نبك، نى ئۇچن كبك برەر سوز ئەيتسە، سىن ئاكار: «سىن ئىكنچى «دۇرس» كدە ياكلشماعان ئىدك، ئە مىنم ئۈچنچى سوزم بولعان «ئە، منە ياكلشدك» دان ،سوك ياكلشدك. چۈنكى سىن بوسننادا دۇرس دىيەرگە تىيىش ئىدك» دىسك. شولاى ئىتب ،ئول سىنك ئۈچ سوزنكەدە برئوك «دۇرس»نى ئەيتب باراالماعان ،ولا.

4. «مىن تلەگەن ئورننما ئوتنرامدا، ،تۇرب كىتەم، ئە برنگزدە، ،شول ئورنعا، يەعنى مىن ،ئوتنرب ،تۇرب كىتكەن ئورنعا ئوتنرا ئالمى» دىگن. ئەگەر بولدنرا ئالوچى- سىن ،تۇرب كىتكەن ئورنعا ،ئوتنروچى تابلسا، ،شول كشننى برئورنعا ،ئوترتدا، ئوزك ئانك تزلەرى ئۈستننە ،ئوتنرب ،تۇرب كىيت. ئە ،ئول بىلگنلى ئوز تزلەرى ئۈستننە ئوتنرا ئالماس.

III. تابشماقلار:

1. قارا دېڭگزگه تاشلانعان تاش نېشاى؟
2. قاز نى ئۈچۈن يۈزە؟
3. ئېت نى ئۈچۈن ئۈرە؟
4. سېير نى ئۈچۈن ياتا؟
5. بز ئۈرامدان بارابز، ئاراداں بر ئىبدەش بر ئۈيگە تۈرتىپ كورسەتەدە، «مەنە بو مېنىڭ ئەنكەيىنىڭ ئۈيى، لەكىن مېن ئانىڭ ئۈلى تۈگل» دى. مۈنى نيچك ئاڭلارعا، كەى بولا سۈك ئيندى ئۈل؟
6. چالبار بلەن ھۆمر ئاراسندا نيندى ئۈشاش ھەم نيندى ئايرما بار؟
7. كوزگنى يۈمعاچ سىن برەر نەرسە كورەسڭەمى؟
8. ياماوى بار، جۈبى يوق - ئالا تانا تيرسى. نەرسە ئۈل.
9. كولمەكنى ئيكنگە ئايرساڭ نەرسە چعا؟
10. قووب بارعاندا تۈلكى نيك ئارتندا بۈرتلب قارى؟
11. كۈن بلەن تۈن بر برندەن نەرسە بلەن ئايرلالار؟
12. قۈياش قايسى ياقدان چعا؟

جاوابلار:

1- بووشلەنە. 2- ئاياعى جيرگە تيمى. 3- سۈيلەشە بامى. 4- ئەتنرا ئالمى. 5- قزى بولا. 6- ئۈشاش: ئيكنسى دە بتەلەر، ئايرما: برسى تۈزا، برسى ئۈزا. 7- قاراڭعىلق كورەم. 8- ئالا تانا تيرسى. 9- «كول» ھەم «مەك». 10- چۈنكى ئانىڭ ئارتندا كوزى يوق. 11- باش ھەرفلەرى بلەن. («ك» ھەم «ت».) 12- بر ياقدان دا چقمى.

	بيت
18 - ئۈزلكسز.	21
19 - بار، يوق.	22
20 - دۇنيادا يوق حايوان.	23
21 - بر حەرفكە سوزلەر.	24
22 - فانت ،ئويننى.	25
23 - فيكر ،جيبو.	27
24 - يارتى سوز.	28
25 - كومەك ئافتر (حيكەيە، شيعر، ،ير).	29
26 - پشمى قالعان يرلار.	39
27 - زاكاز بلەن شيعر يازو.	40
باش وانقچلار:	
1 - حيساب بلگۇچى.	41
2 - بەحەسلەر.	46
3 - تابشماقلار، جاوابلار.	48

بەيەسى 20 تيين.

А. Гали, М. Амиров.

УЕНЛАР

(Игры)

(на тат. языке).

Казань, ТАТИЗДАТ 1928 г.